

Po razstavah

Litijski muzej

»Videli smo, da muzej, pa čeprav majhen, ne nastane prek noči. Potrebno je mnogo truda, upornega dela in požrtvovalnosti. Tudi ne zraste kot sad dela nekaterih posameznikov, marveč se širi in raste šele takrat, kadar se pokaže živ interes sodelovanja širokega kroga prebivalstva, kadar delovni človek spozna, da tudi muzej ni sam sebi namen.«
(citat iz članka Koprski muzej raste v pomembno kulturno ustanovo, Slovenski Jadran, 12. februar 1954)

Besedo muzej v zvezi z Litijo prvič zasledimo davnega leta 1952, ko se je v neki publikaciji pojavila vest: »V Litiji so pričeli ustanavljati mestni muzej. V ta namen so zbrali že veliko predmetov ...«. In potem vse tiho je bilo ... do leta 2004, ko smo v enoti Kulturni center pri tedanjem Zavodu za izobraževanje in kulturo pričeli z zbiranjem gradiva in oblikovanjem treh muzejskih zbirk ter pripravo prostora zanje. Seveda smo, kot je to v navadi pri utiranju novih poti, našli na vse mogoče ovire, od nerazumevanja vodstva zavoda, brezbržnosti lokalnih uradnikov, nezaupljivosti domačinov, pomanjkanja strokovnega kadra, ustreznih prostorov in seveda financ. Po dolgih prizadevanjih in mukotrpnem reševanju vseh naštetih problemov smo s podporo tedanjega župana Mirka Kaplje za silo uredili prazno pododreje gledališke dvorane. Prostori sicer ne ustrezajo niti povprečnim standardom za muzejske prostore, a tedaj nam je bilo vodilo »bolje obisk enega razreda šolskih otrok na leto kot nobeden«. Približno 110 m² grobo obdelanih kleti brez ustrezne električne napeljave smo očistili, pregradili, uredili spodobno razsvetlavo in pričeli z urejanjem zbirk. Leta 2006 se je enota Kulturni center osamosvojila in ustanovljen je bil Javni zavod za kulturo (JZK) Litija, ki je razdeljen na dve notranji enoti: OE Prireditve in OE Muzej.

Vsak začetek je težak, a začetek muzejske dejavnosti v Litiji je še posebej naporen. Predvsem gre tu najprej za kadrovske težave, saj je edini kustos kar direktorica zavoda, ki se mora poleg nalog vodenja ukvarjati še z vsem ostalim delom v muzeju, od dokumentiranja, dela na terenu, zbiranja gradiva, arhiviranja, priprave razstav, posodabljanja obstoječih zbirk, pedagoško dejavnostjo ter vodenjem

obiskovalcev po muzeju v katerem koli terminu, saj je Litijski muzej možno po predhodni najavi obiskati v katerem koli času. Ostale težave, kot je pomanjkanje finančnih sredstev in ustreznih prostorov, pri tem skoraj zbledijo. Nenazadnje je velika ovira tudi nepoznavanje muzejskega dela in njegovega pomena, kar v lokalnem okolju, kakršno je litijsko, zbuja nezaupanje, nenaklonjenost, brezbržnost in celo nasprotovanje vsemu, kar je novo in drugačno.

Kljub vsemu smo za začetek pristopili k oblikovanju treh muzejskih zbirk, ki prikazujejo dejavnosti, ki so v preteklosti najmočnejše zaznamovale Litijo in njeno okolico. Poleg samih muzejskih zbirk je gradivo razdeljeno še na:

- depo: različni predmeti, ki ne sodijo neposredno med trenutno predstavljene zbirke, a so pomembni za ostala področja lokalne zgodovine,
- fototeko: stare fotografije, predvsem v zvezi z lokalno zgodovino,
- arhivsko gradivo: različni dokumenti, zemljevidi, članki iz starega časopisja, letaki in plakati itd.,
- zbirke starih razglednic: zbirka razglednic Litije in drugih okoliških krajev, velikonočne in božično-novoletne voščilnice, dopisnice in priložnostne oz. spominske razglednice,
- knjižno gradivo: knjige starejših letnic, gradivo o lokalni zgodovini, publikacije muzejev in drugih znanstvenih institucij, druga strokovna literatura, objavljeni članki itd.

Urejanje prostorov za muzejske zbirke (arhiv JZK Litija).

Zbirka »Rečni promet«

Rečni promet je imel v preteklosti izjemen pomen zaradi velike zmogljivosti in majhnih stroškov pri transportu. Od kopenskega prometa je bil daleč cenejši, zmogljivejši, hitrejši in v vseh pogledih bolj ekonomičen.

Prvi zgodovinski vir o plovbi po Savi je vsekakor bajka o Argonavtih. Jazon naj bi s svojo ladjo Argo plul po Savi do Ljubljane in nato do Vrhnike. Tudi Rimljani so znali s pridom izkoriščati plovnost rek, o čemer pričajo ostanki rimskih plovil na Ljubljanskem barju. Po navedbah nekaterih starejših zgodovinarjev naj bi v Litiji imeli pristanišče, ki je po vsej verjetnosti služilo transportu rude, saj so Rimljani že pričeli izkoriščati rudno bogastvo v Sitarjencu. Razvoj trgovine je že v srednjem veku narekoval boljšo organizacijo in ureditev plovbe po slovenskih rekah. Nastale so posebne čolnarske zadruge in čolnarski cehi. Brodarstvo je postalo donosen posel. Tudi Litija je bila že v srednjem veku močno čolnarsko središče, saj je imela poleg čolnarskega urada in mitnice tudi dve ladjedelnici, tesarske delavnice in vrvarne. V bistvu je celoten kraj vse do sredine 19. stoletja živel od čolnarjenja. V Litiji je nastala vrsta gostišč, okoliški kmetje so redili vlečno živino, večina lastnikov savskih ladij je bila domačinov.

Vleka ladje po toku navzgor je bila sila zamudno in težavno delo. V začetku so za vleko ladij uporabljali kaznjence, od srede 19. stoletja dalje pa so jih zamenjali z volovskimi ali konjskimi vpregami. Smer so uravnavali z dolgimi drogovi, s katerimi so bili ladjo zaradi vlečne sile prisiljeni odrivati od brega. Tipi plovil so bili prilagojeni značaju reke in pred regulacijo Save v 18. stoletju so večinoma uporabljali manjše in okretnejše čolne, s katerimi so krmarili čez številne savske brzice. Po regulaciji savske struge so se v 19. stoletju na Savi pojavile večje ladje, med njimi t. i. »tombasi«, ki so merili v dolžino okoli 50 m. Prihod Južne železnice skozi savsko dolino je v kratkem času povzročil zaton rečnega prometa na Savi. Zadnjo ladjo so proti Zalogu vlekli leta 1865. Po tem letu so v uporabi ostali le posamezni brodovi za prevoz potnikov in tovara preko reke, kjer ni bilo mostov.

Za oblikovanje muzejske zbirke o rečnem prometu je bilo potrebno pregledati dokaj obsežno gradivo po različnih virih, saj v Sloveniji ne premoremo celovite obravnave tega področja in so podatki raztreseni po vsem možnem dokumentarnem gradivu in tiskanih izdajah od 15. oz. 16. stoletja dalje. Materialnih ostankov o tej močno razširjeni in donosni dejavnosti praktično ni, zato je bilo potrebno za osnovno predstavitev plovbe izdelati modele najznačilnejših plovil. V zbirki so prikazani štirje modeli plovil, in sicer najbolj razširjena oblika savskega čolna, strehar, peskar in tombas. Savski čoln je bil tako rekoč osnovna oprema vsake kmetije ob reki Savi in marsikje ga imajo še danes, zato makete ni bilo težko

izdelati. Modela streharja in peskarja sta izdelana po različnih grafičnih predlogah iz 17. in 18. stoletja. Model tombasa pa je bil izdelan na podlagi Hepperjevih in Gruberjevih načrtov čolnov za plovbo po Savi iz leta 1771. Ker so čolne in ladje izdelovali predvsem ročno, še marsikje hranijo staro orodje za izdelovanje čolnov. Komplet orodja, ki vsebuje 8 različnih kosov, je muzeju podaril Guido Kres st. z Zgornjega Loga pri Litiji ter prispeval nekaj dragocenih podatkov o uporabi savskih čolnov. Poleg tega smo skušali zbrati čim več različnih prikazov plovbe po reki Savi in Ljubljanici, od Valvasorjevih grafik dalje, pri čemer so nam izdatno pomagali v Narodnem muzeju Slovenije. Kot začetni prikaz plovbe po rekah smo predstavili tudi »rimski pontonium«, domnevno iz 1. stoletja pr. n. št., najden leta 1890 pri Lipah na Ljubljanskem barju, ki ga sicer niso uporabljali za daljše plovbe po Savi, a vendar predstavlja tip in način transporta v antiki, namenjen logističnim potrebam rimske vojske.

Za popestritev in nazornejši prikaz zgodovine plovbe po reki Savi in kot dopolnilo ogledu muzejskih zbirk smo z lokalno televizijo ATV Signal pripravili polurni dokumentarni film, pri katerem smo k sodelovanju povabili nekatere priznane slovenske raziskovalce, kot so Boris Muževič (mitologija), dr. Andrej Gaspari (arheologija), dr. Ema Umek (arhivski viri) in dr. Stanislav Južnič.

Zbirka »Rudarstvo«

Litija spada med najstarejše rudarske kraje na Slovenskem, saj začetki rudarjenja v Litiji in okolici segajo v prazgodovino, natančneje v železno dobo (približno 800–600 pr. n. št.). Neposredno nad mestom, na vrhu hriba Sitarjavec, so v devetdesetih letih arheologi odkrili ostanke železnodobne naselbine, bližnje Vače pa so bile v prazgodovini eden največjih kovinarskih centrov v Sloveniji.

Delavci v separaciji rudnika Sitarjavec okoli leta 1950 (arhiv JZK Litija).

Jože Pastor, dolgoletni vodja rudnika Sitarjevec (arhiv JZK Litija).

Prvi pisni viri omenjajo rudnik Sitarjevec v 16. stoletju, ko so zabeležili močan priliv protestantskih rudarjev z Bavarske in Saške. Iz tega časa je v cerkvi v Šmartnem pri Litiji ohranjen kamnit nagrobnik. Z nastopom protireformacije v 17. stoletju je tudi rudarska dejavnost začasno usahnila. Z večjimi ali manjšimi prekinitvami je rudnik Sitarjevec obratoval vse do leta 1965, ko so dela v njem za vedno opustili. Največji razcvet proizvodnje so v litijem rudniku doživljali v drugi polovici 19. stoletja tja do 1. svetovne vojne, ko je sodil med največje rudnike svinca v Evropi. V Sitarjevcu so pridobivali večinoma svinec, poleg tega pa še živo srebro, barit in nekaj cinka. Za potrebe rudnika so leta 1880 na levem bregu Save zgradili novo topilnico in jo z žičnico preko reke Save povezali z rudnikom. V njej so talili rudo iz številnih evropskih rudnikov ter celo iz Tunisa, Maroka in Alžira. V spomin na prvo pridobljeno srebro v litijski topilnici so leta 1886 v dunajski kovnici skovali spominske kovance, t. i. »litijske srebrnike«, ki veljajo za ene najlepših tovrstnih izdelkov pri nas. Nekaj originalnih primerkov srebrnika še hranijo zasebniki, za zbirko pa smo pridobili repliko, ki jo je izdelalo Zlatarstvo Trbovlje. Topilnica je prenehala delovati kmalu po letu 1930, predvsem zaradi močnega nasprotovanja okoliških čebelarjev, ki so leta 1925 tovarno celo tožili zaradi zastrupljanja čebel. Uspešna tožba velja

za prvo »ekološko pravdo« v Sloveniji. V litijski topilnici so konec 19. stoletja prvič izvedli tudi poskus pogona strojev na elektriko. Območje rudnika Sitarjevec še danes velja za izjemno bogato nahajališče mineralov ne samo v slovenskem, temveč tudi v evropskem merilu. V muzeju je urejena vitrina z najznačilnejšimi primerki sitarjevskih mineralov.

Tudi s področja rudarske dejavnosti je ohranjeno zelo malo materialnega gradiva, saj maloštevilni še živeči rudarji hranijo doma bore malo rudarske opreme. Zanimivo je dejstvo, da se po opustitvi rudnika Sitarjevec leta 1965 o rudarjenju v Litiji skoraj ni govorilo, kot da ta večstoletna dejavnost ni nikoli obstajala. Morda so temu vzrok izredno težki delovni pogoji, slab zaslužek ali pa pljučna bolezen, ki je zaradi škodljivih vplivov svinca prizadela mnoge rudarje. Osnove zbirke so postavili že v nekdanjem Zavodu za izobraževanje in kulturo Litija, ki je bil predhodnik Javnega zavoda za kulturo Litija. Zbrani predmeti so donacije in prispevek nekaterih podpornikov muzeja iz Litije in Zasavja. Še posebej je potrebno izpostaviti zametek arheološke zbirke, ki ga predstavlja pet predmetov, najdenih na litijem območju. Gre za dve repliki (bronasta zapestnica in fibula očalarka) ter trije originali, za katerih popis in ustrezno konservacijo so poskrbeli v Narodnem muzeju Slovenije (rimski novc, železna sulična ost, bronasta fibula). Na širšem litijem območju so znana bogata arheološka najdišča, a do danes v kraju ni ostalo ničesar od teh številnih predmetov, saj so romali v najrazličnejše svetovne in slovenske muzeje. S pridobitvijo prvih arheoloških predmetov iz domačega okolja želimo predvsem mladim vzbuditi zavedanje o pomenu in vrednosti lastne zgodovine, ki ima v Litiji večtisoletno tradicijo.

Pri oblikovanju muzejske zbirke so pomagali nekateri posamezniki iz Litije in Zasavja, ki so darovali predmete rudarske opreme in dokumentacijo. Pisnih virov o rudarjenju v Litiji in okolici ni veliko, čeprav tovrstna dejavnost, kot že omenjeno, sega v prazgodovino, o čemer pričajo številni ostanki ter sledovi in velja rudnik Sitarjevec za enega najstarejših slovenskih rudnikov.

Del muzejske zbirke je posvečen dolgoletnemu direktorju rudnika in enemu najbolj zaslužnih za razvoj in delovanje Sitarjevca v 20. stoletju Jožetu Pastorju. Obsežen osebni arhiv je muzeju podarila Pastorjeva hči Vanda Muzga iz Litije.

Poseben del zbirke je namenjen današnjemu stanju rudnika Sitarjevec. Poleg manjše zbirke glavnih vrst mineralov, ki jih je moč najti v opuščenih rovih, je njihovo stanje prikazano na fotografijah Blaža Zarnika. Obiskovalca navadno opomnimo na fotografije edinstvenih limonitnih kapnikov, ki so poleg velike množice najrazličnejših mineralov ena od glavnih posebnosti podzemnega sveta v Sitarjevcu, hkrati pa opozorimo na številne nezavarovane rud-

niške jaške in odprtine, ki so dokaj gosto posejane po hribu, ki je sicer priljubljena rekreacijska točka Litijanov.

Zbirka »Železnica«

Noben dogodek v zgodovini Litije ni bil tako prelomen kot prihod Južne železnice leta 1849. Kraj je pred tem živel od čolnarjenja, ki je s prihodom železnice naglo izgubilo svoj pomen in do leta 1865 popolnoma zamrlo. Železnica je krajem, skozi katere je tekla, prinesla razvoj, vzpon industrije, predvsem pa hitrejši pretok ljudi in tovara.

Litijsko postajno poslopje je ostalo še do danes dokaj nespremenjeno. V zgodovini železniške proge Ljubljana–Zidani Most je pomembno vlogo odigral most v Pogoniku. Prvotnega lesenega je leta 1898 zamenjala železna konstrukcija. Med 2. svetovno vojno je bil strateškega pomena za okupacijske sile, saj so po tej progi prepeljali večino težke oborožitve in vojaških sil. Pomena železniškega mostu v Pogoniku so se zavedali tudi v NOV, zato so septembra 1944 skupaj z zavezniki izvedli uspešno akcijo, ki je za daljši čas prekinila železniški promet na tej trasi.

Posebnost zbirke je zagotovo podatek, da so vsi zbrani predmeti pripadali železniški postaji v Litiji, žal pa so jih precej tudi odvrgli na odpad. Zanimiv eksponat predstavlja ostanek tramu in nekaj železnih žeblicev, ki so pripadali zadnji vodni črpalki »pumpenhausu« na slovenski trasi Južne železnice. Objekt so pri prenovi železniške postaje leta 1999 podrli in odstranili, kar je zagotovo velika in nepopravljiva škoda, a zgolj kaže na nezadostno razvito zavest lokalne skupnosti o pomenu ohranjanja kulturne dediščine.

Maketa rudniškega rova (izdelal Franci Lesjak).

Za Litijo je s prihodom železnice nastopila zlata doba gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja, ki je kraj v času med obema vojnama poleg naštetega povzdignil tudi v upravno središče sreza Dravske banovine.

Za vse muzejske zbirke je restavrator JZK Litija Franci Lesjak izdelal tudi nekaj maket, ki ob splošnem pomanjkanju originalnih predmetov predstavljajo, zlasti za mlajše generacije, nazornejši prikaz in popestritev:

- maketa rudniškega rova,
- maketa vlečne steze z ladijskim vlakom volov,
- maketa nekdanje Topilnice Litija,
- stenska slika rečnih pristanišč v Ljubljani, Zagorju in Litiji v prvi polovici 19. stoletja (izdelana po grafičnih predlogah iz tistega časa).

Sklep

Litijski muzej na leto obišče od 600 do 700 obiskovalcev, kar zagotovo upravičuje in potrjuje cilj ter namen ureditve in postavitve muzejskih zbirk, čeprav se v bližnji prihodnosti novih, ustreznih prostorov ne nadejamo. Delo bo zato bolj usmerjeno k zbiranju gradiva, njegovemu občasnemu prezentiranju ter informiranju javnosti o delu in novih spoznanjih iz lokalne zgodovine.

Nestor svetovnega muzealstva Kenneth Hudson je dejal: »Rad sam sebe vprašam, kaj se naučim iz predmeta, ki je razstavljen v muzeju. Ta predmet spodbudi mojo domišljijo, tako da pred mano oživi. To mi pomaga, da bolje razumem svet, v katerem živim, in še bolje razumem zgodovino.«

Ljudje se učimo vse življenje in konec koncev lahko zatrdimo, da so tudi muzeji del vseživljenjskega izobraževanja. Litijski muzej še čaka, da ga okolje sprejme za svojega in končno spozna, da ni sam sebi namen.

Helena Hauptman